

податке из неког пописног документа из 1782 године.³⁶⁾ Ови подаци за Бијелу у 1782 год. изгледали би овако:

Стараца 22, бораца 137, жена 127, младића 111, дјевојака 120.

На документу стоји текст: „Чиним ову ноту од пука парох поп Симо Злоковић и поп Васо по заповиједи господској“, а споља, на истом документу: „Ово је нота од села Бијеле 1782 год“.

Ђорђе Д. Миловић

ИЗ ОДНОСА ЦРНЕ ГОРЕ И СРБИЈЕ — Пресељавање Црногораца у Србију —

Наша племенски организована област: Црна Гора, Брда, Херцеговина са Новопазарским Санџаком, од давнина је позната као претежно планински сточарски предјо са недовољно обрадиве земље за исхрану свога становништва. По сили економских закона, вишак становништва је морао да тражи хљеба изван тих предјела у житороднијим крајевима. Отуда се запажају сталне миграције из тих крајева према истоку, још за вријеме док су Турци господарили скоро цијелим нашим националним подручјем. Међу поменутих крајевима наше племенске области Црна Гора је један од најоскуднијих по плодном земљишту. Зато су и миграције из Црне Горе сталне. Ми те миграције можемо да слиједимо од давнина, и ако не потпуно, а нарочито од ослобођења Србије, почетком 1804 год. камо се миграције из Црне Горе за стално насељавање углавном и упућују. Овдје ћемо на основу архивских извора, који нијесу довољно познати, изнијети неколико случајева пресељавања Црногораца у Србију у мањим и већим групама.

Митрополит црногорски Петар I, познат је и по томе, што је брижљиво предузимао мјере да за вријеме гладних година збрине и олакша положај гладног становништва своје земље. Куповао је жито, залажући чак и предмете, „одјејанија“ свога достојанства, које је дијелио гладноме народу, покушавао да најугроженије глађу земљаке пресели у Србију, па и у Русију. Тако, из једног писма Петра I кнезу Милошу од 19 јула 1816 видимо да га је писмом од 23 маја исте године, послатом по Неноју Вукову Почеку с његовом дружином, извијестио о приликама у Црној

³⁶⁾ Све податке овдје изнесене, који се односе на Бијелу, пружио ми је друг Петар Шеровић (из својих биљежака и исписа), који је својевремено ове податке прибавио из оригиналног пописног листа. Херцеговски архив у својим фондовима не посједује никаквих докумената о попису из 1782 године, нити за Бијелу, нити за које друго мјесто херцеговског подручја.

Гоши и „тешкој глади“, која је тамо владала. У том писму, које Милошу носи Владичин момак Вукале Томић, који долази „у име све своје браће племена Бјеличког, да им тражи једно мјесто, да се преселе“, Петар I „усрдно препоручује“ доносиоца и моли „стараније за преселеније неколико стотина црногорскије фамилија“.¹ Потресно је писмо митрополита Петра I од 26 јула 1822. „Бићете мислим разумјели“, пише Владика, „како је страшна суша на ову страну опалила све што су људи посјејали били, ја сам много гладнијех годишта запазио но оваквога није било нигда у моје вријеме“, те је „овај жалостни народ принуђен бјезати не само у ваша, него и у непријатељска мјеста“, јер нико „у своје мјесто жив остати не може“. Зато Петар I „с врућијем сузама“, моли кнеза Милоша „и сву тамошњу господу“, да приме невољну сабраћу своју „који би тамо дошли“. Из овог писма се види да се ради не о пресељавању појединаца, мањих и већих група, већ о бјекству од глади цјелокупног становништва.²

У писму од 26 августа 1822 Петар I међу осталим препоручује доносиоца, (име није поменуто), који је код кнеза Милоша раније био, са његовом „дробном дјечицом“, а који у даном часу „јединствено зависит од благопризренија и человјекољубија вашег“, пише Петар I.³

Писмом од 9 октобра 1823 Петар I се жали кнезу Милошу, да је узалуд молио руски двор, да прими за насељавање у Русији неколико становништва, које „немајући земље ни под каквим видом на овај начин стојати не може“, па моли њега, кнеза Милоша, да не одбије примити „и остале који би тамо су неколико фамилија и челяди из Нахије Бјелопавличке“ дошли, као што је многе до сада примио и усрећио.⁴

Писмом од 20 јуна 1824 Петар I, јадајући се кнезу Милошу да народ у Црној Гори „от велике тјесноте живјети не може“, а још уз то, да је скакавац и прошле и још више ове године све уништио тако, „да неће ни листа на гору оставити“, моли, „да се неколико житеља у вашу државу пресели“. „Мени би се чинило колико да би се оvdје у добром бићу находили; јер би они били међу својом јединовјерном и јединокрвном браћом, и под владјенијем свога а не туђега господара“. Нијесмо могли утврдити, дали се кнез Милош одазвао Владичиној молби, али по томе што знамо, да је он радо примао и насељавао у недовољно насељеној

¹ Оригинал. ДАБ, НРС, ЗМП, III, I—25.

² Оригинал. ДАБ, НРС, ЗМП, V — 103.

³ Оригинал. ДАБ, НРС, ЗМП, III.

Ово писмо је одговор Петра I на Милошево писмо од 11 августа исте године поводом руско-турских односа и евентуалних посљедица тих односа за Србију. Пун Владичин одговор са значајним његовим мишљењем о руској политици, биће објављен на другом мјесту.

⁴ Оригинал. ДАБ, НРС, ЗМП, III, 3.

Србији Србе из свих крајева, може се претпоставити да је и ову Владичину молбу усвојио.⁵

Писмом од 1 септембра 1827 Петар I топло препоручује војводу дробњачког Василија Караџића, који је приморан „с његовим братством оставити своја пребивалишта“, и моли да му одреди мјесто за насељење. „Ја се надам, да ће они и тамо бити вјерни и усердни к обштој рода нашега ползи и слави, како што су били овамо“, пише Владика.⁶

Петар I је у сталној вези с кнезом Милошем све до своје смрти. У писму од 23 јула 1830, делегирајући Милошу ради неких важних преговора и обавјештења своје повјерљиве људе: „војводу Матвеја Вучичевића и духовника Мојсеја“, напомиње и то: „како овога љета нема на ову страну никаква житнога плода ни траве“. Захваљујући кнезу Милошу за његово „благорасположеније к мени и к овом сиромашном народу“, моли га, да обавијести „гдје следује“ о жалосном стању у Херцеговини, гдје „херцеговачки Турци под началством Мухамед бега сина Сулејман-паше Скопљака, кољу, робе, пале и муче јадну и жалосну браћу нашу христијане по Херцеговини.“⁷

Из даљих архивских података, до којих смо дошли, види се сталан контакт између Црне Горе и Србије по питању насељавања Црногораца све до краја деведесетих година XIX вијека. Тако из једне молбе упућене кнезу Милошу 10 марта 1859 сазнајемо да је у Петрову Селу насељено 60 црногорских фамилија. Претставници тих „60 кућа“ „кметови и обштинари: поп Јоко Ломпар, Ђуро Гавриловић, Ђуро Ивов Мартиновић, Дајца Станков Мартиновић и Крцета Јовов“, моле кнеза Милоша да дозволи, „да се војвода Бјелички Машан Милић“, (који је „због неки политички дела пострадао у Црној Гори“ „и код Њ. с. књ. Данила у немилост пао, због чега је морао од јарости књаза побећи, и у Аустрију са целом фамилијом својом склонити се“), може к њима доселити. Молиоци образлажу своју молбу тиме, што се је „свагда у рату с Турцима добро отликовао и свагда пријатељ свога отечества био“, што је био „храбар, поштен па и самом кнезу Данилу веран“, и што „он неће у Аустрију ни у Турску никако међу своје душмане да иде“.⁸ Кнез Милош је дозволио да се Машан Милић досели у Петрово Село.

⁵ Оригинал. ДАБ, НРС, ЗМП, III, I — 13.

⁶ Оригинал. ДАБ, НРС, ЗМП, IV, B. 17.

⁷ Оригинал. ДАБ, НРС, ЗМП, V — 98.

„Благорасположеније“ к сиромашном народу из Црне Горе очигледно се састоји у томе, што је кнез Милош пријатељски примао досељенике, помажући их и ослобођавајући их од пореза док се окуће.

⁸ Оригинал. ДАБ, НРС, Мин. фин. Е Н^о 264, ВН: 1134.

1861 г. доселила се је у Србију једна већа група Васојевића с породицама.⁹

1880 г. доселио се у Србију познати црногорски главар, сердар Јоле Пилетић са цијелим својим братством и још неким породицама. Та група имала је 53 породице са 307 чланова. Одласку из Црне Горе сердара Јола Пилетића приписује се политички, а не економски узрок. Сердар Јоле се населио у Нишу. 10 децембра 1880 Министарски савјет Србије одредио је сердару Јолу „издржање од 100 динара месечно.“ Сердар Јоле је поред тога добио и имање у Нишу гдје се населио. Другим исељеницима давана је исхрана док су се окућили.

Појединци или групице и групе породица из Црне Горе селили су се у Србију током XIX вијека непрестано. Насељавале су се у разним крајевима Србије. Нема, ваљда, ни једног среза у Србији у коме не би била по која породица из Црне Горе.

Ми ћемо навести архивске податке о досељеницима из Црне Горе само за округе: врањски и топлички, и то за вријеме од 1880 до 1898.

У Топлички округ доселило се 1880 г. 58, а у Врањски округ 35 породица. 1882 досељено је у Топлички округ 308 породица; 1886 досељено је у Топлички 27, а у Врањски округ 13 породица; 1888 у Топлицу се доселило 3, а у Врањски округ 81 породица.

1887, 1888, 1889 владала је глад у Црној Гори. Тих година настао је масовни покрет за исељавање. Влада књаза Николе није била у стању, и поред настојања да прибави најпотребнију количину житарица, да народу обезбједи исхрану. У невољи црногорска влада је ступила у преговоре са владом Краљевине Србије о преузимању једног већег броја породица које су гладовале. Влада Србије је пристала да преузме и насели 6.000 душа. Србија је имала скоро ненасељене просторе поред турске границе у Топличком и Врањском округу. Нарочито су били ненасељени: Срез косанички у Топличком округу и Срез јабланички у Врањском округу. Из тих предјела се повукао муслимански живаљ. претежно Арнаути, иза нове границе, настале послје рата 1878. Тај немирни елеменат се задржао у пограничним предјелима Турске, и безбједност граница усљед малобројног српског пограничног живља била је угрожена. Досељавањем у те српске пограничне предјеле борбеног црногорског становништва рјешавала су се два актуелна питања: збрињавање угроженог глађу српског живља из Црне Горе и појачање безбједности на граници Топличког и Врањског округа према Турској. По узајамном споразуму између црногорске и србијанске владе дошло је 1889 г. до пресељавања у Округ топлички 260 а у Округ врањски 707, или укупно

⁹ ДАВ, НРС, Регистар Мин. и. послова за 1861.

Досељеници су били наоружани, примљени су, разоружани и одређено им издржавање док се окуће.

те године 968 породица. Ради олакшања пресељавања издјејствована је дозвола турске владе да пресељеници могу пријећи у Србију преко турског земљишта Новопазарског Санџака. Нема тачних података колико је душа било у тих 968 породица. Навала за пресељавање из Црне Горе била је оне године огромна. Али је српска влада пристала да прими свега 6.000 душа. Како је црногорска влада издала много више пасоша за пресељење, из Београда су пристали, да се тај број повећа још за 360 душа, које су већ биле у покрету. Црногорска влада је била принуђена да повуче многе издате пасоше. Владан Ђорђевић у свом спису: „Црна Гора и Аустрија“ цитира рапорт аустриског посланика на Цетињу од 3/XII 1889, број 496, из кога слиједи „да је црногорска влада спречила исељавање три хиљаде људи из Роваца, Мораче, Колашина и Васојевића.“¹⁰

Многобројну сеобу 1889 г. запазио је и аустриски конзул у Скопљу Шмукер. Из његових рапората бечкој влади од 4 фебруара 1890 и 16 априла исте године произилази: да је до краја 1889 г. пријешло за Србију преко турске територије, и то кроз Срез пљеваљски, око 7.000 Црногораца и да су ови досељеници добили у посјед државна добра дуж српско-турске границе.¹¹

Пресељавање Црногораца у Србију наставило се и после ове многобројне сеобе. Тако је 1892 пресељена једна група од 88 породица, која је добила земљу у Срезу добричком, Топличког округа; у варош Прокупље доселиле су се 1894 г. 2 породице, а 1895 и 1897 г. по једна породица се населила у Срезу прокупачком и Срезу косаничком. Укупан број досељених из Црне Горе за вријеме 1880 — 1898 и насељених у околним Врањском и Топличком износи 1.637 породица.¹² Рачунајући да је црногорска породица из времена ових сеоба имала најмање по 5—6 чланова, показује се, да је укупан број пресељеника износио 8—10.000 људи. А то је по прилици најмање 5—6% укупног становништва Црне Горе из оног времена. Потребно је још одмах нагласити, да су се црногорске породице током XIX в. стално досељавале и насељавале у разним крајевима Србије. Нема података о броју тих досељеника насељених изван Топличког и Врањског округа. Али из многих обавјештења се сазнаје да тај број није мали.

Досељеници су долазили у Србију празних руку. Припреме за њихово збрињавање по доласку у Србију нијесу могле бити такве, да се досељеници одмах осјете као у својој кући. Арнаути који су се повукли са турском границом нијесу оставили кућа и зиратне земље које би омогућиле какво такво смјештање ових породица. Није било кућа, стоке, алата и других потреба. Све је

¹⁰ Др. В. Ђорђевић: Црна Гора и Аустрија 1814 — 1894, стр. 520.

¹¹ Гласник Скопског науч. друштва, књ. XII — 1933, стр. 240 — проф. Н. Костић.

¹² ДАБ, НРС, ПО, К. 11 бр. 47 — извјештаји окруж. начелника: Врањског 18/V 1898, бр. 6243; Топличког 28/V 1898, бр. 3078.

требало изнова створити. Црногорски досељеници, скоро искључиво сточари, тешко су се упрезали у напорни рад око крчења ледина и шикара за стварање обрадиве земље. А имајући немирне сусједе иза српско-турске границе и сами су били немирни. Кријумчарило се, упадало у Турску, долазило до крвавих сукоба. При таквом стању ствари разумљиво је, да су се многе породице повукле из поменута два округа, било да су на неки начин нашле насеље у ком другом округу под бољим условима, било да су се опет вратиле у Црну Гору. Из наведених извјештаја начелника округа Врањског и Топличког види се, да је таквих породица било ништа мање него 417. Начелник Врањског округа неповољно карактерише исељенике и сумња да ће од њих постати добри грађани, док начелник Топличког округа, наводећи, да се досељеници тешко прилагођавају новим условима нарочито оним на самој граници, нада се да ће досељеници постати корисни и добри грађани. Даљи развој код ових досељеника доказао је, да је начелник Топличког округа добро предвиђао.

Није сувишно овом приликом напоменути, да се од ових досељеника, односно њихових потомака, састојао славни прозвани „Гвоздени пук“ српске војске, који се прославио у балканском и I Свјетском рату, и да је Топлица била та, која је прва дигла буну против окупатора у Првом свјетском рату, а у Другом свјетском рату, сразмјерно другим срезовима Србије, дала највећи број бораца Народноослободилачком рату од 1941—1945.

Са досељеницима из Црне Горе дошли су у Топлицу и неки црногорски свештеници. Збрињавање тих свештеника јасно освјетљава, прије свега, тешко економско стање досељеника и самих свештеника међу њима, као и завидну експедитивност српске администрације при рјешавању свештеничког питања, које је искрсло одмах код досељеника. Свештеници су у почетку били сврстани у ред, као сви остали досељеници, и добијали потребну количину жита за исхрану као и други досељеници. Свештеници су у Црној Гори као и Србији добијали од својих парохијана награду за обављање религиозних обреда у виду бира. Бир је плаћан претежно у природи, али није свуда у Србији био једнак по вриједности. Обично је то износило годишње 10 ока (15 кгр.) жита од сваке породице. У варошима је плаћан у новцу. Сем бира у природи, свештеници су за извјесне вјерске и друге радње добијали нешто и у новцу. Међутим, досељеници из Црне Горе, о којима је овдје ријеч, нијесу имали могућности да ни бир у жити даду својим свештеницима. Досељени свештеници су предузели кораке код духовних власти, да им се додијели парохије, да би тако обезбиједили своју егзистенцију. Сазнавши за то, начелник Округа топличког обратио се 22 децембра 1889, под бр. 9162, Министарству народне привреде, са својим мишљењем и предлогом за регулисање положаја и опстанка досељених свеште-

ника. Начелник констатује, да су свештеници непрестано потребни, а да им досељеници „још за дуго неће моћи ни паре давати,“ па да дотични свештеници због таквих прилика траже друге парохије. С обзиром на такво стање и околност да „ни један домаћи свештеник неће хтети да дође на службу међу досељеницима,“ начелник је предложио: да се свештеници који су дошли са досељеницима задрже међу њима, да им се одмах одреде парохије и, да им се одреди државна помоћ — плата, јер од парохијана не могу ништа добити. Министар привреде обратио се по овом питању 29 децембра 1889 г., бр. III. бр. 2882, министру просвете. Усвајајући у свему предлог окружног начелника, министар привреде моли да се што прије ово питање ријеши, и да њега о таквом ријешењу обавијести. Министар просвете је већ 2 јануара писао митрополиту Србије Михаилу. Он моли митрополита, да се споразумије са епископом нишким и администратором Епископије нишке, „да се овим свештеницима не дају парохије изван Округа тимочког и црногорских досељеника,“ „јер се наши свештеници не би хтели примити ових парохија“, (ако би отишли досељени свештеници) „на граници и међу Црногорцима, који још дуго неће моћи давати никакву награду своме свештенику.“ Он даље обавјештава митрополита, да истог дана пише министру привреде, да се поменути свештеницима одреди извјесна државна новчана награда за њихову службу све „док њихови парохијани не дођу до бољег имовног стања и узмогну им давати бир и остало што по закону припада свештенику.“

Митрополит Михаило је одмах предузео кораке за провођење тражења министра просвете и министра народне привреде. Већ 4 јануара је извијестио министра просвете, да је затражио од епископија Жичке и Нишке да „не постављају црногорске свештенике на друге парохије, сем на парохије у Топличком округу, у коме су настањени досељени Црногорци — парохијани њихови.“ Митрополит пише даље министру просвете: „ми вас молимо, да настанете, да се час пре одреди помоћ из државне касе црногорским свештеницима, пошто осећају врло велике потребе, а и правда захтева, да им се *што пре осигура доходак*, који би требало да примају од парохијана својих.“ Министар просвете је већ 8 јануара 1890 обавијестио министра привреде о садржини писма митрополита Михаила и моли га да, „што скорије донесе решење односно новчане помоћи коју треба из државне касе давати овим црногорским свештеницима“.

12 јануара 1890 г. министар привреде је обавијестио свога колегу министра просвете, да је истог дана, 12 јануара, под III. бр. 107 донио рјешење, да „оба црногорска свештеника г. г. Васо Вукичевић и Петар Поповић остану код досељених Црногораца у Округу топличком, ради вршења свештеничких дужности, и то први да се настани у селу Тулару а други у Сјарини, и да им се поред давања хране као и другим досељеним Црногорцима

издаје сваком још и по 80 динара месечно новчане помоћи, рачунајући од 12 тек. мес. па све до даљег наређења.“ На крају министар привреде тражи од свога колеге, да од црквених власти затражи, да пропишу „упутства за вршење свештеничке дужности код Црногораца, па по један примерак да се пошаље сваком од горе споменутих црногорских свештеника.“

Др. Никола Шкеровић

ЗАОСТАВШТИНА ВЛАДИКЕ ВИСАРИОНА БОРИЛОВИЋА — БАЈИЦЕ

У ери најприсније црногорско-млетачке сарадње, која је резултирала не само у успјешним заједничким акцијама против Турака већ и у успостављању млетачког гувернера на Цетињу у личности которског племића Ивана Антуна Болице—Грбичића, умире, послвије дугог боловања од сушице, цетињски владика Висарион Бориловић—Бајица крајем јула 1692 године. Смрћу владике Висариона Млечани су изгубили човјека који је, свјестан опасности од Турака, више него ико други у Црној Гори заговарао код црногорских и брђанских племена приближивање Млетачкој Републици у циљу заједничке борбе против Турака, што се овој посљедњој увијек добро исплатило, и чему је непрестано тежила.

Од Грбичићевог доласка на Цетиње у својству гувернера 7 новембра 1688 године,¹⁾ па све до смрти владике Висариона постојала је између ове двојице врло блиска и срдачна веза као и тијесна сарадња. Грбичић је посљедњих дана мјесеца јула 1692 године био и при самртничкој постели цетињског владике, који га је, предосјећајући да му се ближи крај, и замолио да састави инвентар његових ствари. Писмени акт о томе састављен је непосредно послвије Висарионове смрти; први његов дио писао је лично гувернер Грбичић и то на српском језику. Грбичићев оригинал није сачуван већ његов овјерени превод на италијанском језику, који овдје прилажемо језиком оригинала:

„Нека се зна како се по налогу Пресвијетлог Владике избројио његов новац. Нађосмо у једној кеси од атласа 250 цекина, у другој кеси нађосмо 350 реала, у трећој, везеној из црвене свиле, нађосмо 25 цекина, од којих је Владика својом руком дао попу Гаврилу 20 цекина; у једној пругастој кеси нађосмо 38 и 1/2 сребрних дуката, 1/4 скуда и 11 сребрних лира. Новац из ове пруж-

¹⁾ Il Montenegro da relazioni dei provveditori veneti, Roma 1896, pag. 39